

УСТОЙЧИВИ СРАВНЕНИЯ С НАЗВАНИЕ НА ЕТНОС В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

ТЕОДОРА КРЪСТЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

tera_kr@abv.bg

Предмет на настоящата статия са устойчивите сравнения със сравнителна дума етноним. Тя представлява част от лингвистично и лингвокултурологично изследване на устойчивите сравнения в българския и руския език. Материалът е ексерпциран от речници и текстове от Българския национален корпус и Руския национален корпус и се изследва в съпоставителен план. Установяват се отношения на еквивалентност.

Ключови думи: лингвокултурология; устойчиви сравнения; български език; руски език; етнос; корпусно базирани изследвания

STABLE COMPARISONS WITH NAME OF ETHNICITY IN BULGARIAN AND RUSSIAN

TEODORA KRASTEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

tera_kr@abv.bg

The subject of the present article are stable comparisons with name of ethnicity. It is part of a linguistic and linguoculturological study on stable comparisons in Bulgarian and Russian. The material excerpted from dictionaries and texts from the Bulgarian National Corpus and the Russian National Corpus is studied in comparative terms. Equivalent relations are established.

Keywords: linguocology; stable comparisons; Bulgarian language; Russian language; ethnicity; corpus-based studies

Обект на особен интерес в глобализиращия се свят, където границите и културните различия изглеждат все по-размити, представлява културата на отделните етноси. Тя би могла да бъде разгледана през призмата на езика, а подходящ обект за това са устойчивите сравнения (по-нататък УС) със сравнителна дума *название на етнос*.

Устойчивите сравнения са обект на различни български, чуждоезични и съпоставителни изследвания като един от начините за проучване на езиковата картина на света. Сред изследванията по темата можем да открием монографията на В. Кювлиева-Мишайкова „Устойчивите сравнения в българския език“ (Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaikova 1986) за българския език и на В. М. Оголцев „Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии“ (Оголцев/Ogoltsev 1978) за руския. През последните години се появяват и редица съпоставителни трудове в различни езици: Б. Янев – за българския и английския език (Янев/Yanev 2013), Ж. Кръстева – за български и френски (Кръстева/Krasteva 2016), П. Легурска (Легурска/Legurska 2015), Р. Стоянова – за български и руски (Стоянова/Stoyanova 2017), М. Карталова – български и новогръцки (Карталова/Kartalova 2013), А. Кочева – български и словенски (Кочева/Kocheva 2015), Н. Бояджиева – италиански език (Бояджиева/Boyadzhieva 2018) и др. Появяват се и съпоставителни речници: *Устойчиви сравнения. Български, руски, английски, немски, френски* на Р. Холанди (Холанди/Hollandi 2008), *Русско-беларусский словарь сравнений* на В. М. Мокиенко и Т. В. Володина (Мокиенко, Володина/Mokienko, Volodina 2018). Устойчивите сравнения намират приложение и в лингвокултурологични трудове, посветени на изучаването на различни концепти.

В. Кювлиева-Мишайкова определя УС като „особен вид структурно-семантични единства, изградени въз основа на логическото сравнение“ (Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaikova 1986: 5), а структурния модел като „безспорна обективна реалност“, която осигурява динамиката и постоянно обновление в подсистемата на УС (Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaikova 1986: 20). В настоящата статия ще се опитаме да покажем тази динамика, като ще анализираме материал, ексцерпиран както от речници¹, така и от Българския и Руския национален корпус и от някои други електронни ресурси като *Фразите*, *БГ Жаргон*, който да илюстрира възможните промени във възприятието на етносите.

Приемаме, че част от УС, които са ексцерпирани от корпусите, не са все още утвърдени в езика, но въпреки това отразяват определени стереотипи, формирани и популярни в обществото под влияние на различни екстралингвистични фактори като определени исторически и икономически процеси, контактите между народите в миналото и настоящето и др. Времето ще покаже доколко активни са подобни единици. Освен извеждането на съответните стереотипи, повече или по-малко етноспецифични, ще се опитаме да определим и как се оценяват съответните етноси като цяло – по-скоро положително или по-скоро отрицателно.

Ще се спрем на определени етноси, избрани на различен принцип, според очакванията на авторката за наличие на УС. Това са етноси, близки до българина в един или друг аспект, често свързани с обща история и/или близко местоположение. Можем да предположим, че поради честите контакти или под влиянието на различни събития в миналото са възникнали ярки образи на съответните народи, отразени в езика чрез УС. Такива са

жителите на някои съседни държави (*турчин, грък*) или малцинства в рамките на страната (*цигани*). Ще разгледаме и по-далечни етноси, отношението към които не е съвсем еднозначно сред различните народи – етноси, ставали обект на дискриминация.

Най-много УС със сравнителна дума етноним в българския език откриваме с названията на тези етноси, при които определени исторически събития от миналото са повлияли в една или друга степен върху отношението ни към тях (*турци*). Също така влияние оказват и връзките и взаимоотношенията в съвременното общество – например с етнически малцинства като циганите.

Както е вярно това, че човек опознава себе си, като се сравнява с другите, така може да се каже, че е валидно и обратното – представата ни за другите и отношението ни към тях се гради на собствените ни представи за добро и зло, красиво и грозно, правилно и грешно. Бинарната опозиция *свой – чужд* има силно изразен оценъчен характер. Тя е разгледана от М. Китанова, която отбелязва: „Чрез нея светът се разделя на два полюса, прокарва се граница между света, който е свой, близък и безопасен, който е оценен положително, и чуждия, непознат и опасен свят“ (Китанова/Kitanova 2013).

В УС със сравнителна дума етноним намират отражение етническите стереотипи, които са обект на различни изследвания. Л. Гергова ги определя по следния начин: „Етностереотипите са „изводите“ на колективния опит, те никога не са индивидуални, а са свързани с идеята за колективност, което утвърждава представата за тяхната достоверност и провереност като конститутирани в психиката и речта формули. Заради устойчивостта в експлицирането им – чрез по-прости или по-сложни речевни форми – етностереотипите имат една относителна постоянност, особено спрямо останалите елементи на всекидневната култура“ (Гергова/Gegova 2012: 27).

К. В. Маньорова отделя следните случаи, при които се образуват устойчиви представи на народите един за друг: 1) Съседни народи, които се намират в лингвоареален контакт помежду си, който допринася за възникване на езикови стереотипи; 2) Сблъсък на народите в продължение на определен период от време (войни, робство, разрушителни действия), които намират отражение в лексиката и символизма на езика; 3) При отсъствие на подобни контакти се избира определена стереотипна черта на представител на етноса, която се предава върху целия етнос, често умозрително, субективно и неререфлексивно. Сравненията с етноними имат различна лингвокултурна и историческа опосредствана съотнесеност, като в руския език са слабо отразени сравнения с етноними, назоваващи съседни народи, което дава перспективи за бъдещо съпоставително изследване (Маньорова/Manurova 2021: 64).

Според М. Л. Лаптева употребата на етноними винаги предизвиква в съзнанието на говорещия „събрани в единен образ спомени за предишни контексти на употреба, оценка на съответните референти и отношението към тях“. В процеса на сравнение по определени признаци с други нацио-

налности говорещият прокарва културна граница, която показва, че тези признаци не са присъщи за неговия етнос (Лаптева/Lapteva 2015: 15). М. Л. Лаптева отбелязва, че фразеологичният модел на образуване на компаративни единици с чуждокултурен компонент е продуктивен за фразеологичната система на руския език и се попълва с единици, които придобиват устойчивост, в резултат на проекцията на нови културни познания върху идиоматиката (Лаптева/Lapteva 2015: 19).

Според В. И. Аверченко в етномаркираната лексика се отразява не само емоционално-оценъчното отношение към своето и чуждото, но и се постулира понятието за норма и антинорма в контекста на социалното битие на етническата група (Аверченко Аверченко/Averchenko 2018: 19). Авторката определя познаването на етнофразеологичния езиков фонд като маркер за висока езикова компетенция, чието необмислено използване може да доведе до двусмислени изказвания и оскърбително поведение към събеседника (Аверченко/Averchenko 2018: 24).

Етнонимите в устойчивите словосъчетания са разгледани и от З. Барболова от гледна точка на когнитивната лингвистика. Авторката подчертава, че обобщеният ментален образ на *другия* се изгражда както от обективни, така и от субективни фактори, чрез които се формира отношението на един народ към друг въз основа на определени данни, а това намира своето отражение в езика – особено при етнонимите. З. Барболова споделя мнението, че „обикновено в образа на „другите“ се откриват най-вече отрицателните черти (от гледна точка на собствените аксиологически канони), които предизвикват негативно отношение“ (Барболова/Barbolova 2013).

Б. Кючукова-Петринска прави съпоставка на фразеологични единици, включително и УС, в българския и испанския език с цел определяне на отношението към другите, като извежда символните значения на етнонимите във вид на списък с качества, приписвани на определени етноси, въз основа на езиков материал от речниците. Авторката отбелязва, че „много по-рядко, по-скоро като изключение, виждаме в другите нещо положително и достойно за възхищение или уважение. Обикновено става въпрос за недостатъци, които им приписваме, резултат от нашите предразсъдъци към тях“ (Кючукова/Kuchukova 2014: 218).

Темата за етнонимите в УС в руския език в съпоставка с български, немски и италиански е разгледана от Ю. Лихтенберг. Той отбелязва избягването на УС, които характеризират отрицателно определен етнос, в руските лексикографски източници (Лихтенберг/Lihtenberg 1994: 86). Авторът посочва примери за такива УС в други езици, включително в българския, и насочва вниманието към причините за възникването на УС, които говорят за неразбиране и отричане на другите етноси.

Впечатление прави ограниченият брой на УС с етноними в руския език, регистрирани в специализирани речници като този на В. М. Оголцев и Л. А. Лебедева. Но в „Большой словарь русских народных сравнений“ на В. М.

Мокиенко и Т. Г. Никитина (БСРНС/BSRNS 2008) откриваме значително повече УС, някои от които изразяват отрицателно отношение към пороци като пиянството и хазарта. В изследването ще използваме този речник с уговорката, че голяма част от примерите са локализирани като употреба и биха могли да отразяват индивидуални или регионални представи за етносите.

Етническите стереотипи във фразеологичните единици (включително и УС) в руския и немския език са разгледани и от Е. А. Коняйкина, която извежда различни външни и морално-характерологични черти, приписвани на етносите, и стига до извода, че именно негативните характеристики намират най-ярко и експресивно отражение (Коняйкина/Konyaikina 2017: 62–63).

Бърз преглед в РБЕ и речника на УС на В. Кювлиева показва, че сравнително малка част от УС със сравнителна дума етноним, са регистрирани в тях. В УС в речника най-детайлно са представени турският и ромският етнос. Голяма част от УС характеризират предимно външния вид. Подобно е положението и в руския език – в речниците на Л. А. Лебедева и В. М. Оголцев. От съвременна гледна точка подобни УС биха могли да породят някои възражения, дори възмущение, да бъдат характеризирани като недостатъчно политкоректни, отвъд рамките на добрия тон и толерантността. А въз основа на различни фактори като например исторически процеси в съответното общество, определени лексеми, названия на етноси, и до днес предизвикват различна интерпретация и настроения сред отделни народи. Ярък пример за това е думата *негър*, често определяна като израз на расизъм, особено в западния свят. Тя се съдържа в УС като *черен като негър*, *черный как негр*. Често подобни УС са натоварени с отрицателни конотации, въпреки че както в българския, така и в руския език значението на лексемите е по-скоро неутрално и се използва за обозначение на представителите на определена раса, без допълнителни негативни оценки: РБЕ/РВЕ: *негър* – ‘мъж от негроидната раса; негроид’ *черен като негър*. ‘много черен.’; рус. *негры* – ‘люди, принадлежащи к негроидной расе’ (прев. *негри* – ‘хора, които принадлежат към негроидната раса’).²

Подобно нееднозначно отношение може да се забележи в българския език при употребата на думата *циганин*, често заменяна с етнонима *ром*. В *Речника на българския език* дори откриваме регистрирано следното вторично значение: *циганин* – разг. ‘лъжлив или беден човек’ (РБЕ/РВЕ).

Най-много примери за УС откриваме с етнонима *циганин*, като немалка част от тях са ексцерпирани от речника на В. Кювлиева³. Причини за това биха могли да бъдат намерени както в дългогодишното съвместно съжителство, така и в разликата в светогледа, начина на живот и поведението на двата етноса. Ж. Кръстева на базата на УС също отбелязва негативно отношение към този етнос, , което „градира от шеговито-иронично през пренебрежително до крайно отрицателно“ (Кръстева/Krasteva 2018).

Откриваме УС с физически характеристики⁴: бълг. *черен като циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 222) – рус. *черный как цыган* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 744), *мургав като циганин – смуглый как цыган* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 744); бълг. *бял като циганин* (ирон., в значение ‘много черен’, Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 107); рус. *загорелый как цыган; черноволосый, лохматый, кучерявый как цыган, раскосматиться как цыганка* (БСРНС/BSRNS 2008: 733–734). Някои от тях показват подчертано негативно отношение, изразено чрез избора на прилагателно име – рус. *черномазый как цыган* (*черномазый* – просторечно, неодобрително); *мазан словно цыган, копченый как цыган, жареная как цыганка*. (БСРНС/BSRNS 2008: 733–734).

Образът на циганите се свързва със свободата и липсата на уседналост. За това можем да съдим и по следните УС: бълг.: *волен като циганин, бездомни като цигани край разорен табор, напускам като циганин възседнал кон, скитам като цыганка* (БНК/BNK); рус. *мыкаться по свету как цыган, ездить туда-сюда как цыгане, как цыгане приезжие* (БСРНС/BSRNS 2008: 733); РНК: *кочевать, скитаться как цыгане без родины, без документов, перебираться как цыгане* (РНК/RNK). Специфична характеристика получава и обитаваното от тях пространство, като на етноса се приписват негативни характеристики като нечистоплътност и неподреденост: *мръсно (разхвърляно) като в цигански ишлик* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 162); *чист, чегато родил се в цигански ишлик* – иронично, в значение ‘много мръсен’ (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 223); *мръсен и вонящ като цигански катун, разпарчетосан като циганска колиба* (БНК/BNK). Откриваме характеристики и на облеклото – *ходя като циганин* (в значение ‘лошо облечен’, Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 216), *дрипава като цыганка* (НФРБЕ/NFRBE 1993: 135), *оборванный как цыган* (БСРНС/BSRNS 2008: 733), в противовес на собственото му желание да се откроява и винаги да изглежда добре – *шарен като циганска торба* (НФРБЕ/NFRBE 1993: 135), *гледам се като сгоден циганин* (ФРБЕ/FRBE 1974: 213), *гледам се като сгодено цыганче* (ФРБЕ/FRBE 1974: 213) – ‘отделям преголямо внимание на външността си, прекалено се грижа за външния си вид’, *наконтил са е като циганин за сватба* (БГ Жаргон/BG Zhargon) – ‘някой се е престарал в обличането’; рус. *рядиться как цыган* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 745).

Друга основна характеристика е бедността (*боси като цигани, голи като цигани* (БНК/BNK), *дрипав като цыганска торба, треперя като дърт циганин* (Фразите/Frazite) – ‘силно, много треперя, обикновено от студ’), с която е свързана и пресметливостта и хитростта – бълг. *стиснат като цыганско дупе* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 201), *свивам се като циганин* (Фразите/Frazite) – ‘живея крайно пестеливо, не смея да похарча никакви пари’; *стиснат като циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 137); рус. *торговаться, менять(ся) как цыган* (Огол-

цев/Ogoltsev 2001: 745), *торговатъся как цыганка* (БСРНС/BSRNS 2008: 734), *процупывать и так и этак как цыган, торгующий лошадь, нахваливать как цыган лошадь* (РНК/RNK). Така въпреки свободолюбиеето, а може би и именно заради него глаголното УС *живея като циганин* (БНК/BNK) – *жить, прожить цыганом* (БСРНС/BSRNS 2008: 734) със значение ‘за човек, който води неуседнал начин на живот и често се мести от място на място’ се оказва по-скоро с негативна конотация. В УС са маркирани и някои други социално значими характеристики на етноса като високата раждаемост – *множим се бързо като цигани*.

Отрицателни черти от характера на етноса според съответните народи откриваме и в УС с модул глаголи. В тях са отразени стереотипите за циганите, техните недостатъци и противообществено поведение – бълг. *лъжа като <дърт, брадат, влашки> циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986 156), *напивам се (нарязвам се) като <мъртъв> циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986 168), *дърля се като циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 131), *караме се като <голи> цигани* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 144), *разгълчали се като цигани на пазар* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 191), *развикали се като в циганска махала* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 191), *въртя се като циганин в черква* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 116) – ‘въртя се, мотая се безцелно, без да мога да се заловя с някаква работа’, *пуша като <дърт> циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 188); *кълна се като циганин, циганка* (‘кълна се неискрено’) (НФРБЕ/NFRBE 1993: 135), *рева като циганче за ръжения комат* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 193), *крада като циганин* (Фразите/Frazite); рус. *спорить, не работать, грязнить, грубить как цыган, украсть как цыгане крадут ребенка* (РНК/RNK); *менять кого, что как цыган лошадей* (БСРНС/BSRNS 2008: 733), *день прошел как у цыгана* (БСРНС/BSRNS 2008: 733) – ‘безцелно, в безделие’, *просить/клянчить как цыганенок* (БСРНС/BSRNS 2008: 733). В УС е маркиран стереотипът за безцелен живот, прекаран в безделие, и прибягване до кражби и просия. Намираме дори пряка морална характеристика – *зъл като писмен циганин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 140).

Сред позитивните характеристики на етноса, кодирани в УС, са веселият нрав, талантите на циганите и специфичните занаяти, които практикуват: бълг. *веселим се като цигане по Гергьовден* (НФРБЕ/NFRBE 1993: 135); рус. *бить как цыган в бубен, петь романсы как цыгане, зарабатывать на жизнь танцами как цыгане* (РНК/RNK). В изброените УС е отразен стереотипът, че циганите са много музикални – добри певци, музиканти и танцьори.

В резултат на дългото си съжителство с циганите българите и руснаците са си изградили представи за външния вид, поведението и нравствения им

облик. Повечето от тях показват по-скоро отрицателно отношение като към етнос, който не се вписва в общоприетите обществени норми. Но сред примерите може да открием и такива, които са закодирали определени достойнства на етноса.

Особен интерес в културно-исторически план предизвикват УС с етноним *турчин*, а именно това как един народ, прекарал пет столетия под османско владичество, би характеризирал господстващия етнос, доколкото представите на българския народ за турците са повлияни от това. В речниците те са представени чрез глаголни УС с определението *турски* като: *вървя (ходя) като в турски гробища* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 114), *вървя (ходя) като къорав кон през турски гробища* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 115), *минавам като през (покрай) турски гробища* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 159) – ‘вървя трудно и се препъвам’, *мълча като турско гробище* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 164), които очертават турските гробища като особено чуждо, враждебно и страшно пространство. Тези характеристики на гробището като място, свързващо със света на мъртвите, са допълнително подсилени от определението *турски*. При УС с непосредственото използване на етнонима *турчин*, той често е съпроводен от определение (*заклан, резан*) и показва неприязън и враждебно отношение, които се коренят в историческото противопоставяне на народите в миналото: *спя като заклан (резан) турчин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 199) – ‘спя дълбоко, непробудно’, *бегам като гладен турчин от българин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 100) – ‘много уплашен, ужасен’. Някои УС говорят за неприемане, като характеризират поведението на етноса отрицателно – *уригвам се като турчин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 214) – ‘уригвам се, без да се стеснявам’, *кисел като турчин през рамазан* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 152).

Срещаме УС, които отразяват външния вид – *мургав като турчин – смугълый как турок*; бълг. *разтурил се (съблякъл се) като турчин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 192) – ‘съблякъл се по гащи и риза’, *облечен, предрешен като турчин, обръснал се като цариградски турчин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 172) – ‘обръснал и косата, и брадата’, рус. *черный, усатый как турок, темнокожая как турчанка*, някои черти от културата – бълг. *покланям се, скръствам крака, изтягам се, заобиколен съм със султанки като турчин*, рус. *сидеть как турок на траве, сидеть, поджав ноги, как турок, взмолиться как турок неверный*; физически характеристики – *силен като турчин*, нравствено-характерологични признаци – рус. *спокойный, неприкаянный как турок*. Характерна черта се оказва ревността: *ревнив (ревнувам, тормозя с ревността си) като турчин – ревнивый как турок*. А следите от миналото са отразени в глаголни УС, описващи ситуации на насилие и терор – бълг. *вилнея като*

турчин, рус. *побить как турок*. Любопитно е, че въпреки сблъсъците на турците както с българите, така и с руснаците в миналото, за разлика от фиксираните в речниците, малко от ексцерпираниите от корпусите УС показват подчертано отрицателно отношение, като акцентът пада по-скоро на различия в поведението и външния вид.

Повече примери намираме с УС със сравнителна дума *грък*. Това е свързано с активните културни влияния в миналото. Откриваме адекватни УС, показващи както нравствено-характерологични характеристики – *лукав като грък*, така и интелектуални – *мъдър като грък*, *хитър като грък*.⁵ В представите на българина гръкът е начетен, умее да се изразява (*изразявам се като грък*), но и донякъде коварен, мислещ за собствената си облага (*разреждам с вода като грък*, *смесвам виното като грък*). Негативно отношение е изразено в диалектното УС *грък като вълк* – ‘много лош, жесток грък’ (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 127), където принакът на сравнението не е изразен експлицитно. В РНК откриваме УС, които частично потвърждават тези характеристики: *хитроумный как грек*, *изворотливый как грек* (прев. ловък, находчив). Както ще забележим при Б. Янев, който говори за признаци с положителна, отрицателна и неутрална или контекстова конотация (Янев/Yanev 2013: 88), хитростта е една от характеристиките, която не е изцяло положителна или отрицателна, а е по-скоро въпрос за интерпретация, зависи от контекста.

Забелязваме определено разминаване в представите за външния вид на гръците. В речника на В. Кювлиева откриваме *бяла като гъркиня* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 106), а в РНК – *черный как грек*, *загорелая как гречанка* (РНК/РНК), като в нито един от случаите не става въпрос за иронична употреба, при която значението на сравнението да бъде противоположното на значението на модула. В РНК откриваме и други сравнения по външни характеристики: *стройная как гречанка*, *красивый как грек* (РНК/РНК) – характеристика, която би могла да бъде свързана и с античните идеали, за което говори използването на имената на древногръцки богове като сравнителни думи: *красив като Аполон* – *красивый как Аполлон* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 33), *прекрасна като Афродита*. Разгледаните признаци очертават един изключително любопитен образ, едновременно будещ уважение, възхищение, но и пораждащ опасения. В руския език също откриваме УС, които негативно характеризират етноса, свързани с пороци като алкохола и хазарта – *пьян как грек* (БСРНС/BSRNS 2008: 151), *продуться (проиграться) как грек* (БСРНС/BSRNS 2008: 151).

Въпреки географската близост и активните обществено-политически и икономически връзки в миналото и настоящето, повечето съседни етноси са изключително слабо представени в речниците. Откриваме две УС със сравнителна дума – *хърватин*: *ходя като хърватин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 26) – ‘ходя много развлечен, небрежен’, *ям като хърватин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 226) –

‘ям много и обикновено нечисто’. УС характеризират отрицателно външния вид и поведението на съответните етноси. Подобно е положението и в корпусите.

Обект на особен интерес е и перцепцията на руснаците и българите едни спрямо други. В представите на българина руснакът е известен със своята тяга към алкохола, например в БНК откриваме: *пия, напивам се като руснак*. УС характеризира и външния му вид – *рус като руснак*. Характеристиката ‘обича да пие, прекалява с алкохола’ е характерна и за някои други етноси в границите на РФ – *пиян като казак* (Кювлиева-Мишайкова/Кювлиева-Mishaikova 1986: 178), *напивам се (нарязвам се и др.) като казак* (Кювлиева-Мишайкова/Кювлиева-Mishaikova 1986: 168).

Интересно е отношението на различните народи към етноси, низвергнати по едни или други причини в миналото, като евреите, негроидната раса и други.

В БНК и РНК откриваме немалко УС с етнонима *негър* въпреки липсата на чести контакти на българите и руснаците с тях в миналото. В речниците са регистрирани УС, характеризиращи цвета на кожата: *черен като негър* (РБЕ/РВЕ, Кювлиева-Мишайкова/Кювлиева-Mishaikova 1986: 222) – *черный как негр* (Лебедева/Lebedeva 2015: 30, Оголцев/Ogoltsev 2001: 397); бълг. *почернял като негър*; рус. *темный, смуглый как негр*. В корпусите са отразени и други външни характеристики: *кучерявый, курчаний, белозубый как негр*. Срещат се и УС, които концептуализират морално-характерологични черти – *алчен, мързелив, честен* (в иронична употреба). В противовес на определението *мързелив* негърът се оказва доста работещ, макар и не по собствено желание (откриваме УС с модул *работя*, но не и с *работлив*), което вероятно е свързано с робовладелския строй в миналото – *работя, бачкам като негър*, рус. *пахать как негр, работать, вкалывать как негр на плантации, занятой как негр*, като в двата езика се използват глаголи, които често маркират негативно отношение към труда. В УС е отразен и тежкия живот на негрите: *обесвам като негър – повесить как негра*; бълг. *продавам като негър, превивам се като негър, бият ме като негър*; рус. *расстреливать как негра*, както и стереотипите в съвременното общество – бълг. *другам се, дискриминирам като негър в Америка*; рус. *презиратъ как негров*.

Друг етнос, подлаган на нееднозначно отношение и гонения в миналото, е еврейският. Впечатление прави, че в руския език се срещат УС с просторечния, вече остарял и натоварен с негативни конотации етноним *жид*. В българския език подобно негативно отношение срещаме в УС с притежателното прилагателно от остарелия етноним *чифут*: *мръсно (разхвърляно) като в чифутска хавра* (Кювлиева-Мишайкова/Кювлиева-Mishaikova 1986: 162), *мръсно (разхвърляно) като в чифутска чаршия* (Кювлиева-Мишайкова/Кювлиева-Mishaikova 1986: 162), *шумно като в чифутска хавра* (Кювлиева-Мишайкова/Кювлиева-Mishaikova 1986: 224). УС характеризират външността по-скоро негативно – бълг. *грозен като евреин*, рус. *но-*

сатый как евреин. От морално-характерологична гледна точка евреите биват определяни като горд народ (вероятно, това е свързано с мотива за богоизбраността), което се свързва и с високомерието – *гордый и высокомерный как отвергнутый еврей* (РНК/РНК).

Основен стереотип за еврейския етнос, застъпен и в двата езика, се оказва богатството: *богат като евреин – богатый как жид* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 180), и свързаната с това алчност (*алчен като евреин, стиснат като евреин*, рус. *труситься над деньгами как жид* (БСРНС/BSRNS 2008: 200) и хитрост (*хитър като евреин – хитер как <старый> жид* (БСРНС/BSRNS 2008: 200); *пазаря се като евреин – торговаться как жид* (БСРНС/BSRNS 2008: 200), *правя сделки, усуквам нещата като евреин*). Всички тези характеристики са представени и в УС, при което модулът не е изразен експлицитно: *как жид* (БСРНС/BSRNS 2008: 200), *характер как у жида* (БСРНС/BSRNS 2008: 200) – ‘за алчен, користолюбив, хитър и алчен човек’. Представен е и мотивът за скиталчеството – рус. *бродить по свету, переселяться, кочевать как вечный жид* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 180). Като изхождаме от посочените характеристики, глаголните УС *държа се като евреин* и *звуча като евреин* вероятно не изразяват положителна оценка, а негативното отношение е директно представено в сравнението *презирам като евреин*.

Прегледът на речниците и корпусите показва, че представителите на западни страни са изключително слабо застъпени в УС – бълг. *хитър като ингилизин* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 214), като руските УС със сравнителна дума *немец* изразяват предимно отрицателно отношение: *ходить как бавары немецкие* – ‘държа се важно, надменно, горделиво’, *насвистаться как немец, пристать как немец, аккуратен как немец, ходить как немец в одну пивную* (БСРНС/BSRNS 2008: 434), *молчать как немка* (БСРНС/BSRNS 2008: 435).

Голяма част от етносите не са станали обект на особено засилен интерес и многочислени сравнения нито в българския, нито и в руския език. А използваните сравнителни думи говорят по-скоро за универсални стереотипи за етносите, отколкото за някаква специфика в разглежданите езици. Подобна картина може да се наблюдава при УС с други етноси, достатъчно далечни и чужди в териториален и културен аспект за българския и руския народ.

В речниците са регистрирани и други УС с название на етнос, които характеризират цвета на кожата на съответните етноси: *черен като арап<ин>* (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaikova 1986: 221) – *черный как арап* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 35), *черный, загорелый как арап* (Лебедева/Lebedeva 2015: 46). рус. *черный как араб* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 35), *загорелый, смуглый как араб* (Лебедева/Lebedeva 2015: 46, Оголцев/Ogoltsev 2001: 35); *черный, смуглый, загорелый, покрытый грязью или копотью как эфиоп* (Оголцев/Ogoltsev 2001: 788), *загорелый как эфиоп* (Лебедева/Lebedeva 2015: 47).

По това, че именно подобни УС най-често биват регистрирани в речниците, можем да съдим, че те са (или са били) смятани за най-неутрални и не враждебни към чуждата култура. Това е възглед, който смятам, че търпи промяна под въздействието на общата тенденция към смекчаване на говоренето, което би могло да бъде разтълкувано като опит за дискриминация на етнически принцип в едно мултикултурно общество.

Така в УС със сравнителна дума етноним намират отражение определени стереотипи, понякога по-обща сред различни народи, друг път етноспецифични, повлияни от фактори, които се коренят както в миналото, така и в настоящето. Тези стереотипи понякога претърпяват промени, които могат да бъдат проследени на базата на езиков материал, какъвто представляват устойчивите сравнения.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Материалът е ексцерпиран от следните речници: за българския език – речник на В. Кювлиева към монографията *Устойчивите сравнения в българския език*, електронен вариант на *Речника на българския език (РБЕ)* <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>; *Фразеологичен речник на българския език*. Том 1–2 К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова (ФРБЕ), *Нов фразеологичен речник на българския език* на К. Анкова-Ничева (НФРБЕ); за руския език – *Устойчивые сравнения русского языка. Тематический словарь* на Л. А. Лебедева и *Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимно-антонимический)* на В. М. Огопцев. БСРНС – *Большой словарь русских народных сравнений* на В. М. Мокшенко и Т. Г. Никитина.

² Мой превод на дефиницията в „Словарь русского языка“ на С. И. Ожегов (1949, 22-е издание, 1990; с 1992 – „Толковый словарь русского языка“, совместно с Н. Ю. Шведовой) – електронен вариант: <<http://www.ozhegov.com/words/18182.shtml>>.

³ В статията е посочен източникът на УС, като са използвани следните съкращения: РБЕ – *Речник на българския език* – електронен вариант: <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>, БНК – Български национален корпус, РНК – Руски национален корпус, УС – устойчиво сравнение, бълг. – български език, рус. – руски език. В случаите, когато източникът не е изрично посочен, сравнението е ексцерпирано от корпусите.

⁴ За модулите се използва класификацията на П. Легурска, която разделя признаците, по които се характеризира човекът, на *физически, интелектуални, морално-характерологични и социално-комуникативни свойства* (Легурска/Legurska 2015: 86–91).

⁵ Прилагателното *хитър* включва семата *лукавство*, което я прави не само интелектуална, но и нравствена характеристика (РБЕ: *хитър* – ‘който е умен и лукав, който мъчно се мами, лъже’).

ИЗТОЧНИЦИ / SOURCES

БГ Жаргон [BG Zhargon] <<https://www.bgjargon.com/>>

Български национален корпус [Balgarski natsionalen korpus] <<<http://search.dcl.bas.bg/>>

Руски национален корпус [Ruski natsionalen korpus] <<http://www.ruscorporu.ru/>>

Фразите [Frazite] <https://frazite.com/>.

ЛИТЕРАТУРА

- Аверченко 2018: *Аверченко, В. И.* Етнокультурна обусловеност на семантиката на фразеологизмите с етнонимите – В: *Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире: сборник статей по итогам III Международной научно-практической конференции, 26–27 октября 2017 г.*: Ч. 2 (отв. ред. О. И. Уланович). Минск, БГУ, с. 18–25.
- Барболова 2013: *Барболова, З.* Другите народи през погледа на българите според устойчивите словосъчетания в българския език. <<https://litenet.bg/publish28/zoia-barbolova/ustojchivi.htm>>
- Бояджиева 2018: *Бояджиева, Н.* Устойчивите сравнения в италианския език, характеризиращи човека. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- БСРНС 2008: *Мокиенко В. М., Т. Г. Никитина.* Большой словарь русских народных сравнений. Москва, ОЛМА Медиа Групп.
- Гергова 2012: *Гергова, Л.* Етнически стереотипи във всекидневната култура. София, Парадигма.
- Карталова 2013: *Карталова, М.* Устойчиви сравнения с компаративен недоместизиран животински вид в българския и новогръцкия език. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, т. 51, кн. 1, сб. Б – Филология, с. 318–328.
- Китанова 2012: *Китанова, М.* Свой за чуждите и чужд за своите. Варна, Liter Net. <<https://litenet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-za-chuzhdite/semantichnata.htm>>
- Коняйкина 2017: *Коняйкина, Е. А.* Отражение етнических стереотипов в лексике немецкого и русского языков. Выпускная квалификационная работа. <<http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/8680/2/02Kenjaikina2.pdf>>
- Кочева 2015: *Кочева, А.* Контрастносемантични устойчиви сравнения с анималистичен лексикален компонент в български и словенски език. – В: *Славистиката и българистиката днес: въпроси, идеи, посоки*. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 177–184. <<https://www.academia.edu/>>.
- Кювлиева-Мишайкова 1986: *Кювлиева-Мишайкова, В.* Устойчивите сравнения в българския език. София, Издателство на БАН.
- Кючукова-Петринска 2014: *Кючукова-Петринска, Б.* Отношението към другите, отразено в испанските и българските фразеологични единици, съдържащи етноними. Съпоставителен анализ. – В: *Horizontes do saber filológico. 20 anos de Licenciatura em Filologia Portuguesa Universidade de Sôfia Sveti Kliment Ohridski*. Editora Universitária Sveti Kliment Ohridski. София, с. 210–219. <[V_Petrinska-Отношението-към-другите.pdf \(lita-edu.eu\)](http://lita-edu.eu)>
- Лаптева 2015: *Лаптева М. Л.* Компаративни фразеологически единици с инокултурен компонент. – *Гуманитарни изследвания*, № 2 (54), с. 14–19. <[https://humanities.asu.edu.ru/files/2\(54\)/14-19.pdf](https://humanities.asu.edu.ru/files/2(54)/14-19.pdf)>
- Лебедева 2015: *Лебедева, Л. А.* Устойчиви сравнения на руския език. Тематичен словарь. Москва, Флинта, Наука.

- Легурска 2015: *Легурска, П.* Съпоставителни анализи и национална специфика на лексиката. София, Ето.
- Лихтенберг 1994: *Лихтенберг, Ю.* Устойчивые сравнения в диалоге культур (на материале русского, болгарского, немецкого и итальянского языков). – *Русский язык за рубежом*, 94, 5–6, с. 85–90.
- Маньорова 2021: *Манерова, К. В.* Этнолингвистическая специфика устойчивых сравнений с компонентом-онимом в немецком языке (на фоне русского языка). – В: *Немецкая филология в Санкт-Петербургском государственном университете*, Том 11, с. 49–67. <<https://germanphilology.spbu.ru/article/view/12269>>
- Мокиенко, Володина 2018: *Мокиенко, В., Т. Володина.* Русско-белорусский словарь сравнений. „Белорусская наука“.
- НФРБЕ 1993: *Анкова-Ничева, К.* Нов фразеологичен речник на българския език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Оголцев 1978: *Огольцев, В. М.* Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Ленинград.
- Оголцев 2001: *Огольцев, В. М.* Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимо-антонимический). Москва. [Ogol'tsev 2001: *Ogol'tsev, V. M. Slovar' ustoichivykh sravnenij russkogo jazyka (sinonimo-antonimicheskii).* Moskva.
- Ожегов 1949: *Ожегов С. И.* Словарь русского языка (1949; 22-е издание 1990; с 1992 – Толковый словарь русского языка, совместно с Н. Ю. Шведовой). <<http://www.ozhegov.org/>>
- РБЕ: Речник на българския език. Онлайн: <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>
- Стоянова 2017: *Стоянова, Р.* Зооморфный код культуры в семантике болгарских русских образных сравнений. – В: *45th International Philological Conference "Advances in Social Science, Education and Humanities Research" (ASSEHR)*. Вып. 122, 2017. с. 520–525. <<https://www.atlantispress.com/article/25879741.pdf>> (11.04.2022)
- ФРБЕ 1974: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език. Том 1–2 (1974–1975). София, Издателство на БАН.
- Холанди 2008: *Холанди, Р.* Устойчиви сравнения. Български, руски, английски, немски, френски. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“.
- Янев 2013: *Янев, Б.* Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език. Изследване и речник. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.

REFERENCES

- Averchenko 2018: *Averchenko, V. I.* Etnokul'turnaja obuslovlennost' semantiki frazeologizmov s etnonimami – In: *Jazykovaja lichnost' i effektivnaja kommunikatsija v sovremennom polikul'turnom mire: sbornik statej po itogam III Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferentsii*, 26–27 oktjabrja 2017 g. Ch. 2 (otv. red. O. I. Ulanovich). Minsk, BGU, 18–25.
- Barbolova 2013: *Barbolova, Z.* Drugite narodi prez pogleda na balgarite spored ustoichivite slovosachetaniya v balgarskiya ezik. <<https://liternet.bg/publish28/zoi-a-barbolova/ustojchivi.htm>>

- BSRNS 2008: *Mokienko V. M., T. G. Nikitina*. Bol'shoj slovar' russkikh narodnykh sravnenij. Moskva, OLMA Media Grupp.
- Boyadzhieva 2018: *Boyadzhieva, H.* Ustoychivite sravneniya v italianskiya ezik, karakterizirashti choveka. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Gergova 2012: *Gergova, L.* Etnicheski stereotipi vav vsekidnevната kultura. Sofia, Paradigma.
- FRBE 1974: *Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova*. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Tom 1–2 (1974–1975). Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Holandi 2008: *Holandi, R.* Ustoychivi sravneniya. Balgarski, ruski, anglijski, nemski, frenski. Blagoevgrad, Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski".
- Kartalova 2013: *Kartalova, M.* Ustoychivi sravneniya s komparatum nedomestitsiran zhivotinski vid v balgarskiya i novogratskiya ezik. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet "Paisiy Hilendarski*, t. 51, kn. 1, sb. B – Filologiya, s. 318–328.
- Kitanova 2012: *Kitanova, M.* Svoy za chuzhdite i chuzhd za svoite. Varna, LiterNet. <<https://litenet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-zachuzhdite/semantichnata.htm>>
- Kocheva 2015: *Kocheva, A.* Kontrastnosemantichni ustoychivi sravneniya s animalistichen leksikalen komponent v balgarski i slovenski ezik. – In: *Slavistikata i balgaristikata dnes: vaprozi, idei, posoki*. Blagoevgrad, Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski", s. 177–184. <<https://www.academia.edu/>>.
- Koniaikina 2017: *Koniaikina, E. A.* Otrazhenie etnicheskikh stereotipov v leksike nemetskogo i russkogo jazykov. Vypusknaja kvalifikatsionnaja rabota. <<http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/8680/2/02Kenjaikina2.pdf>>
- Kyuchukova-Petrinska 2014: *Kyuchukova-Petrinska, B.* Otnoshenieto kam drugite, otrazeno v ispanskite i balgarskite frazeologicheski edinitsi, sadarzhashti etnonimi. Sapostavitelen analiz – In: *Horizontes do saber filológico. 20 anos de Licenciatura em Filologia Portuguesa Universidade de Sôfia Sveti Kliment Ohridski*. Editora Universitária Sveti Kliment Ohridski, Sofia, s. 210–219. <[B_Petrinska-Otnoshenieto-kam-drugite.pdf \(lita-edu.eu\)](http://lita-edu.eu/B_Petrinska-Otnoshenieto-kam-drugite.pdf)>
- Kyuvlieva-Mishaykova 1986: *Kyuvlieva-Mishaykova, V.* Ustoychivite sravneniya v balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Lapteva 2015: *Lapteva M. L.* Komparativnye frazeologicheskie edinitsy s inokul'turnym komponentom. – *Gumanitarnye issledovaniya*, N 2 (54), s. 14–19. <[https://humanities.asu.edu.ru/files/2\(54\)/14-19.pdf](https://humanities.asu.edu.ru/files/2(54)/14-19.pdf)>
- Lebedeva 2015: *Lebedeva, L. A.* Ustoichivye sravneniya russkogo jazyka. Tematicheskij slovar'. Moskva, Flinta, Nauka.
- Legurska 2015: *Legurska, P.* Sapostavitelni analizi i natsionalna spetsifika na leksikata. Sofia, Eto.
- Lihtenberg 1994: *Lihtenberg, Ju.* Ustoichivye sravneniya v dialoge kul'tur (na materiale russkogo, bolgarskogo, nemetskogo i ital'ianskogo jazykov). – *Russkij jazyk za rubezhom*, 94, 5–6, s. 85–90.
- Man'orova 2021: *Man'orova, K. V.* Etnolingvisticheskaja spetsifika ustojchivykh sravnenij c komponentom-onimom v nemetskom jazyke (na fone russkogo jazy-

- ka). – In: *Nemetskaja filologija v Sankt-Peterburgskom gosudarstvennom universitete*, Tom 11, s. 49–67. <<https://germanphilology.spbu.ru/article/view/12269>>
- Mokienko, Volodina 2018: *Mokienko, V., T. Volodina. Russko-belorusskij slovar' sravnenij*. “Belorusskaya nauka”.
- NFRBE 1993: *Ankova-Nicheva, K. Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Ogoltsev 2001: *Ogol'cev, V. M. Ustojchivye sravnenija v sisteme russkoj frazeologii*. Leningrad.
- Ozhegov 1949: *Ozhegov S. I. Slovar' russkogo jazyka* (1949; 22-e izdanie 1990; s 1992 – *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka, sovместno s N. Ju. Shvedovoi*). <<http://www.ozhegov.org/>>
- RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Online: <<http://ibl.bas.bg/rbe/>>
- Stoyanova 2017: *Stoyanova, R. Zoomorfnyj kod kul'tury v semantike bolgarskikh i russkikh obraznykh sravnenij*. – In: *45th International Philological Conference “Advances in Social Science, Education and Humanities Research” (ASSEHR)*. Vyp. 122, 2017. s. 520–525. <<https://www.atlantispress.com/article/25879741.pdf>> (11.04.2022)
- Yanev 2013: *Yanev, B. Obraznite sravneniya s antropotsentrichen harakter v balgarskiya i angliyskiya ezik. Izsledvane i rechnik*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.

✉ Д-р Теодора Кръстева

Секция по етнолингвистика

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Teodora Krasteva, PhD*

Department of Ethnolinguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria